

PORTRÉK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAIRÓL III.

Szerkesztette
HAMZA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Társszerkesztő
Deák Péter

Írta

Ádány Tamás, Badó Attila, Békés Ádám, Benke József, Czeti István,
Földi András, Hamza Gábor, Király Miklós, Koi Gyula, Kukorelli István,
Landi Balázs, Pókecz Kovács Attila, Sándor István, Schweitzer Gábor, Szabó Béla,
Szabados Tamás, Szoboszlai-Kiss Katalin, Tóth J. Zoltán, Váczi Péter

ISBN 978 963 664 066 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.
www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2024

© Hamza Gábor, 2024
© Akadémiai Kiadó, 2024

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Kovács Natália
Olvasószerkesztő: Rácz Attila
Nyomdai előkészítés: Mocsonoky Gábor
Fedélterv: Markó Natália
Termékmenedzser: Egri Róbert
Nyomdai munkálatok: Sowa Sp. z o.o.
Megjelent 24,67 (A/5) ív terjedelemben

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Poland

Fogarasi János (1801–1878), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

(Alsó-viszti) Fogarasi János jogász, nyelvész, a Magyar Tudós Társaság (1858-tól Magyar Tudományos Akadémia) rendes tagja 1801. április 17-én született az Abaúj vármegyei (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye) Felső-Kázmárkon Fogarasi János kisnemes és Gusznér Zsuzsánna gyermekeként. 1834-ben vette feleségül Trettner Erzsébet társalkodónőt, de gyermekük nem született. Bár vagyonát gyakorló jogászi munkájával kereszte, tudományos téren nyelvészként alkotott maradandót, legfőképpen hatkötetes nagy műve, *A magyar nyelv szótára* szerkesztésével és gondozásával. 1878. június 10-én hunyt el, a szótár pótkötetét már befejezetlenül hagyva.

Fogarasi János családja az erdélyi Fogarasban található Dridiffből származott; ennek emlékéül szolgál, hogy két korai, 1834-es írásában e származásra utalva nevét Fogarasi D. Jánosként tüntette fel. A család első ránk maradt említése I. Rákóczi György fejedelem régi nemességben (bojeronatus) megerősítő és a dridiffi birtokot a család élvezetében meghagyó levele (Litterae Boeronales) 1638-ból. A család alsó-viszti ága, elhagyva Fogarast, előbb Zemplén, majd Abaúj megyébe költözött, Fogarasi János is itt született, örökölve édesapjától nemcsak nemesi nevét, hanem az alsó-viszti predikátumot is. A négy elemi osztályt (1807–1811) a kázmárki népiskolában, a gimnázium első éveit (1811–1814) Szikszón, a második négy évét (1814–1818) Sárospatakon a kálvinista gimnáziumban végezte. A pataki diákéveit meghosszabbítva, 1818 és 1823 között az akadémiai tagozaton folytatott főiskolai tanulmányokat.

Bár édesapja lelkészi pályára szánta, Fogarasi Jánost a jog érdekelt, melyhez ekkor még nem volt szükséges külön jogi (iskolai) tanulmányok folyta-

tása. A főiskola elvégzése után nyolc évig Komáromy György nagybirtokos özvegyének szolgálatába szegődött, és nevelte annak fiát, ifj. Komáromy Györgyöt. A nyugalmas állás jó szolgálatot tett számára arra, hogy művelje magát, és felkészüljön a jogi vizsgákra. 1827-ben királyi táblai jegyző, levéltárnok lesz, 1829-ben pedig leteszi az ügyvédi képesítő vizsgát, és megszerzi az ügyvédi oklevelet. Sokoldalú tehetségének kibontakoztatása során zenét szerez, verseket ír, népdalokat gyűjt és ad ki, irodalomtudományi írásokat publikál, de mindenekelőtt nyelvészeti témákban kutat.

Bár tudományos munkásságában már ekkor a jognál fontosabb szerephez jut a nyelvészet, gyakorlati munkájára tekintettel a Magyar Tudós Társaság mint jogászt veszi számításba, és az V., Törvénytudományi osztályba sorolja be felvételét követően. 1838. szeptember 7-én levelező taggá, majd 1841. szeptember 3-án rendes taggá választják. A tudomány területén kifejtett munkásságának elismerését jelzi, hogy negyvenévesen úgy lesz a későbbi Akadémia rendes tagja, hogy vele együtt a rendes tagok teljes létszáma ebben az évben mindössze 38 fő volt (R. Toma, 21.). Rendes taggá választását követően akadémiai székfoglaló értekezését *Hitel-intézetek szelleméről és befolyásáról a nemzet jólétére* címmel 1842. február 7-én tartotta meg. Az értekezés a Magyar Tudós Társaság Évkönyvében három évvel később, 1845-ben nyomtatásban is megjelent. Itt utalunk arra, hogy a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai ebben az időben nem voltak kötelesek székfoglaló előadást tartani.

Jogi pályája is ekkor kezd el felfelé ívelni, melyen olykor hivatalnokként, olykor bíróként dolgozott. Bár ügyvédi képesítése is volt, e pálya idegen volt habitusától, így jogász karrierjét mindig valamilyen állami szolgálatban töltötte. 1841-ben, a külön váltóügyvédi vizsga letételét követően a frissen felállított váltófeltörvényszékhez kerül mint tanácsjegyző, ahol 1848-ig dolgozik. 1848 februárjában rövid szolgálatot vállal István főherceg nádor mellett, titkári pozícióban, és e minőségében a nádori törvényszéken lesz előadó. 1848 májusában Kossuth Lajos pénzügyminisztériumában tanácsosi kinevezést kap, de a kormány Debrecenbe költözésekor ezt az állást otthagyja, hogy Pesten maradhasson. Legvitatottabb szerepvállalására 1850-ben, a Bach-korszakban kerül sor, amikor elfogadja az udvar felkérését az ideiglenes Pesti Királyi Országos Törvényszék bírói pozíciója betöltésére. 1854-ben már főtörvényszéki tanácsos ugyanott, valamint a büntető osztály elnöke. 1856–1861 között a Pesti Kereskedelmi Törvényszék elnöke és ebben a minőségében egyúttal a Pesti Országos Törvényszék alelnöke, majd 1861-től a Pesti Magyar Váltótörvényszék elnöke. 1863-ban a Hétszemélyes Tábla váltóbírája, 1869-től pedig a kir. Curia legfőbb ítélőszékének bírája.

Akadémiai szerepvállalása élete első időszakában félig a jogtudományhoz, félig a nyelvtudományhoz köti, de – igazi polihisztorként – egyéb tudományterületeken is kutatott és publikált rövidebb írásokat. Fontosabb jogi munkáit ekkor írta (a több kiadást megért munkák esetében az első kiadás évszámát feltüntetve): *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei* (Pest, 1839); *Magyar kereskedési és váltójog* (Buda, 1841); *Törvénykezési kalauz* (Pest, 1850). Egyik legnagyobb jogi vállalkozása Werbőczy Tripartituma magyarra fordításának kieszközlése és a fordításban való tevékeny részvétel 1844-ben, majd a Hármaskönyv nyelvészetileg korrigált újrafordítása 1864–65-ben.

Mindazonáltal tudományos tevékenységét tekintve nyelvészeti munkáinak van nagyobb jelentősége. Számos nyelvészeti könyvet és értekezést írt, e tevékenysége körében azonban kiemelkedik az élete második felét végig átszövő nagy vállalkozás, *A magyar nyelv szótárának* elkészítése. Eredetileg e munkára Czuczor Gergelyt kérték fel szerkesztőként 1844-ben, rá pedig az Akadémia segédszerkesztőként számított; Czuczor Gergely bebörtönzése (az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepe okán), illetve betegségei miatt azonban már Czuczor életében is ténylegesen szerkesztette e nagy művet, és összefogta a szócikkeket, egységes elemzési keretet adva azoknak. Czuczor Gergely 1866-ban bekövetkezett haláláig a tervezett hat kötetből három jelent meg, a másik hármát, a teljes kiadás 1874. évi befejezésig, már egyedül Fogarasi János felügyelte. A munka alapeszméje, illetve az ebből következő szócikkmagyarázatok azonban nyelvészeti körökben már akkor vitatottak voltak, ahogyan a szótár szócikkeire a bélyegét rányomó mongol–magyar nyelvrokonság tétele is, melyet Fogarasi János élete végéig valószínűnek gondolt. A kortársak is elismerték az értelmező részek értékét, ám az ezt követő nyelvfilozófiai levezetéseket, a már akkor is elavultnak számító szógyóktant (nevezetesen hogy a szavakat a szótó [„szógyök”] hangalakjának azonossága alapján lehet szógyökcsaládokba vonni, és ezek hangtani alapon rokoníthatók egymással) már akkor vitatták, az összehasonlító nyelvészet fejlődésével pedig e nyelvfilozófiai felfogás már a XIX. században végleg meghaladottá vált. A magyar nyelv szótára azonban értelmező szótárként hiánypótló és monumentális munka volt; a szerzők 570 ív terjedelemben 110 784 szócikket írtak meg, illetve ennyit szerkesztett és egységesített a két, majd az egyedüli szerkesztő.

Munkájának elismeréseként Fogarasi János több kitüntetést is kapott. 1858-ban *A magyar nyelv szelleme* c. 1843-as művéért az Akadémia nagygyűlése részesítette elismerésben. 1863-ban a személyragokról szóló művéért Sámuel-díjjal jutalmazták. 1874-ben, a nagyszótár elkészültének elismeréseképp az Akadémia arany és ezüst emlékérmét veretett Czuczor Gergely

és Fogarasi János arcképével, amelyből az egyik arany példányt Fogarasi személyesen vehette át. Legnagyobb elismerésének jele az volt, hogy 1874-ben Ferenc Józseftől megkapta a Szent István-rend keresztjét is.

A hatkötetes nagyszótár hibáinak korrigálása céljából 1874-ben elkezdett munkát, a pótkötet megjelentetését már nem tudta befejezni; azonban így is hatalmas szellemi örökséget hagyott hátra. Az ő nevéhez fűződik a máig érvényes nyelvészeti *Fogarasi-törvény*, mely szerint a magyar nyelvben a hangsúlyos mondatrész mindig az igei állítmány előtt áll. A nyelvészi és jogászai gondolkodás egymásra hatása csapódik le jogi nyelvújító műszóalkotásaiban; tőle származik többek között az „érvényes” és az „érvénytelen”, a „semmis”, a „kötbér” vagy a „közömbös” szavunk.

Személyes vagyonával is támogatta a tudományok művelését; akadémiai rendes tagsági díjazásáról lemondott, hogy azon pénzből arra érdemes fiatalok kutathassanak. Bár utolsó éveiben egy rossz ingatlanbefektetés miatt vagyona elveszett, így 1871-ben írott végrendelete azon rendelkezésének érvényesülése, mellyel az Akadémiát általános örököséül nevezte, végül megghiúsult, az Akadémia mindvégig mellette állt: támogatta munkájában is. Végül a Magyar Tudományos Akadémia gondoskodott az elszegényedett tudós temetéséről. Halálát követően, 1879. február 24-én az Akadémián Tóth Lőrinc (1814–1903), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja mondott felette emlékbeszédet, melynek tanulmány értékű, írásos változatát az Akadémia ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelentette. Tóth Lőrinc úgy emlékezik meg Fogarasi Jánosról mint „kinek egyszerű bölcsője alacsony falusi házban rengett, s ki e szerény bölcsőből, e kis házból emelkedett nem hizelgés s áruulás, hanem valódi érdem által kitünőbb polgári magasságra, nem kapzsiság s piszkos üzletek útján, »multis congesta rapinis« rossz illatú gazdagságra, hanem munka s takarékoság által mérséklett jólétre, s maradt e mellett folytonosan a nemzeti munka hú napszámosa” (Tóth Lőrincz, 70.).

Tóth J. Zoltán

Fogarasi János főbb munkái

Jogtudományi tárgyú írásk: Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. Pest, 1839; *Pótlék a magyarhoni magános törvénytudomány elemeihez.* Pest, 1840; *Magyar bank.* Pest, 1841; *Magyar kereskedési és váltójog.* Buda, 1841; *Hitel-intézetek szelleméről és befolyásáról a nemzeti jólétre.* Székkfoglaló értekezés. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 1840–1842.* Buda, 1845; *Törvénykezési kalauz.* Pest, 1850; *A magyarországi új polgári perrendtartás alapvonalai.* Pest, 1853 és *A magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai régebb és újabb időben.* Pest, 1861.

Nyelvtudományi tárgyú művek: *Diák-magyar műszókönyv*. Pest, 1833; *A magyar nyelv metaphysikája, vagy a betűknek eredeti jelentése a magyar nyelvre alkalmaztatva*. Pest, 1834; *A magyar nyelv szelleme*. Pest, 1843; *A magyar igeidőkről*. Pest, 1858 és *Az új szókorról*. Budapest, 1875.

Élete fő műve: Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. I–IV. kötet. Pest, 1862, 1864, 1865, 1867, Emich Gusztáv kiadása. V. kötet, Pest, 1870, Athenaeum. VI. kötet, Budapest, 1874, Athenaeum (reprint kiadás: Miskolc, 1999-től).

Felhasznált irodalom

Tóth Lőrincz: *Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött: olvastatott a M. T. Akadémia 1879. febr. 24-iki összes ülésén*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1879 (*Értekezések a társadalmi tudományok köréből*; 5. kötet, 7. szám); R. Torma Kornélia: *Fogarasi Jánosra emlékezünk*. In: *Honismeret*, XXXI. évfolyam, 2003/2. szám. 20–25.; *Fogarasi János* (szócikk). In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái III*. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Budapest, 1981, 589–596.; *Fogarasi János* (szócikk). *Magyar életrajzi lexikon*. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 522.; Szász Károly: *Fogarasi János*. Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 1874/23. szám, 353–354.; *A tagok munkálatai 1848–1860*. Fogarasi János. In: *Akadémia Almanach*, 1861, 143.; és *A tagok munkálatai 1869*. Fogarasi János. In: *Akadémia Almanach*, 1870, 227.